

O PAMĚTI FARNÍHO KLÉRU. BAROKNÍ KONFRATERNITY V TESTAMENTECH DUCHOVENSTVA

JIŘÍ MIKULEC

ON THE MEMORY OF PARISH CLERGY. BAROQUE CONFRATERNITIES IN THE TESTAMENTS OF CLERGY

Using two samples of last wills of lay clergy from mid-17th and 18th century, the author analyses the proportion of legacies for religious confraternities. This includes the overview of their numbers, value of the gift, nature (whether finance, real estate or foundations), and the character of service required in return (requiems and prayers). The study follows the trends and changes during the century under examination.

Key words: testaments – clergy – Baroque religiosity – lay confraternities

Raně novověké testamenty jsou cenným zdrojem informací pro poznání řady otázek života v minulosti, počínaje majetkovou situací jedinců, přes problematiku zbožnosti a náboženského života, dále přes kulturu každodennosti až třeba po rodinné vztahy a genealogické záležitosti.¹ Předložená studie nabízí pohled na závěti farního kléru² v pražské arcidiecézi se zřetelem k barokním náboženským bratrstvům.³ Tyto instituce určené pro organizování laické zbožnosti v římsko-katolické církvi zaujímaly zhruba od druhé

¹ Literatura k testamentům z raného novověku je dnes již obrovská, omezím se proto na několik významných pojednání k českým dějinám: Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650*, České Budějovice 2002; Michaela HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002; Táž., *Bratrstva a cechy z pohledu měšťanských testamentů královských měst severozápadních Čech v raném novověku*, in: V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům (= Documenta Pragensia 18)*, Praha 2000, s. 27–47; Kateřina JIŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, Praha 2006.

² K tematice kněžských testamentů z raného novověku viz Marie RYANTOVÁ, *Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (edd.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 421–430; Táž., *Narižení až za hrob. Testamentární praxe a vyřizování pozůstalosti světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 149–162.

³ Z bohaté literatury k tematice náboženských bratrstev doby baroka uvádím několik příkladů prací se syntetickým charakterem: Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000; Týž., *Die religiösen Bruderschaften der Barockzeit und die Rekatolisierung Böhmens*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 48, 2008, č. 1, s. 93–115; Vladimír MAŇAS, *Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby (=III. pardubické bienále, 29.–30. 4. 2004)*, Pardubice 2005, s. 37–77; Týž., *Musikätigkeit der frommen Bruderschaften Mährens in der frühen Neuzeit*, *Studia musicologica Academiae scientiarum hungaricae* 46/1–2, 2005, s. 69–80; Tomáš MALÝ – Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*, Brno 2010; Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA – Martina POTŮČKOVÁ (edd.), *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raně novověké Moravy*, Olomouc 2010.

poloviny 17. a po většinu 18. století důležité místo v každodennosti obrovského počtu laických věřících, ale současně patřily také do života řady příslušníků kléru. Nejen proto, že duchovní byli stejně jako ostatní věřící členy nejrůznějších konfraternit, ale také proto, že mnozí z nich stáli v čele těchto společenství jako jejich duchovní správci. Již známá konstituce *Quaecumque a Sede Apostolica*, vydaná v roce 1604 papežem Klimentem VIII. jako základní právní norma pro existenci zbožných bratrstev, nařizovala, aby v čele každé konfraternity stál vysvěcený kněz.⁴

Duchovní správci bratrstev sloužili mše, vodili procesí a pečovali o případné další náboženské činnosti a duchovní aktivity. Mimo to dozírali nad působením voleného laického předsednictva, často se účastnili různých jednání s konzistory v záležitostech svého bratrstva a v neposlední řadě také mnozí z nich vytvářeli různé texty určené členům. Faráři bývali autory nebo spoluautory regulí, sepisovali také různé knížky, jež byly vydávány tiskem a v nichž se publikovaly regule, výtahy z odpustkových privilegií a různé modlitby.

Náš pohled na bratrstva v testamentech diecézního kléru je motivován nesporným významem barokních konfraternit pro náboženský život společnosti 17. a 18. století a také výše zmíněnou úlohou kléru v existenci těchto společenství. Nepůjde ovšem o hledání místa bratrstev ve „strategiích spásy“, kterým se na příkladu brněnských měšťanů v nedávné době věnoval (samozřejmě nejen v souvislosti s barokními bratrstvy) Tomáš Malý,⁵ ani o snahu vysledovat v testamentech dlouhodobé trendy vývoje v náboženském prožívání a zbožnosti, jimiž se na rakouském materiálu zabýval Michael Pammer.⁶ Záměr této studie je mnohem skromnější – půjde o nastínění významu bratrstev v životě duchovních, jak se odráží v jejich testamentech. Cílem je především zodpovězení otázky, nakolik si kněží vzpomněli na „*piae confraternitates*“ v neradostných chvílích na sklonku života, když se zřetelem blízké smrti rozhodovali o svém majetku.

Pro takový výzkum se jeví jako vhodná metoda využití dvou sond do testamentů diecézního kléru v pražské arcidiecézi. V první sondě bylo zpracováno sto závětí zapsaných do prvních dvou dochovaných knih testamentů arcidiecéze, vedených v letech 1671–1685. Testamenty pojaté do této sondy byly sepsány v letech 1668–1681 (a jeden pochází již z roku 1633).⁷ Druhou sondu, zaměřenou na konec baroka, tvoří rovněž sto posledních pořízení, zapsaných v knize z let 1761–1771, což je poslední kniha testamentů kléru v pražské arcidiecézi před zrušením Tovaryšstva Ježíšova. Tato volba se řídila ohledy na odkazy jezuitským kongregacím, protože použít testamenty z doby po zrušení jezuitského řádu by neodpovídalo podmínkám první sondy, a to i přes to, že jezuitská bratrstva formálně existovala i po zrušení řádu. Testamenty zařazené do druhé sondy byly konzistory confirmovány v letech 1763–1766, vznikly však v časovém rozsahu let 1743–1766.⁸

Kněží, jejichž závěti se v obou sondách sešly, byli příslušníky světského kléru. Především se jednalo o správce farností, nejvíce bylo farářů, ve významnějších farnostech užívali

⁴ Konstituce *Quaecumque* byla otištěna v řadě sbírek papežských dokumentů, viz kupř. dominikánská edice *Acta Sanctae Sedis necnon magistrorum et capitulorum generalium pro societate SS. Rosarii*, II/1–2, Lugduni 1891, č. 75, s. 212–221. Srov. též J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 42–43.

⁵ Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009.

⁶ Michael PAMMER, *Glaubensabfall und wahre Andacht. Barockreligiosität, Reformkatholizismus und Laizismus in Oberösterreich 1700–1820*, Wien – München 1994; Týž, *Death and the transfer of wealth: Bequest patterns and cultural change in the eighteenth century*, *Journal of social history* 33/4, 2000, s. 913–934.

⁷ Národní archiv (dále NA) Praha, Archiv pražského arcibiskupství (dále APA), B 22/13, f. 1r–60v; B 22/14, f. 1r–157r.

⁸ NA Praha, APA, B 23/8, f. 1r–133v.

titul děkana. Setkáme se zde i s administrátory far a s kaplany. Několik našich testátorů zastávalo úřad vikáře, jenž v Čechách představoval střední článek farní správy (vicarius foraneus). Z dalších funkcí pak lze uvést kanovníky kapitul, sekretáře pražské konzistoře, administrátora Vlašského špitálu na Malé Straně v Praze, zámeckého kaplana. Mezi testamenty z počátku 60. let 18. století je zapsána i závěť probošta ústavu zaopatřujícího chudé nemohoucí kněze na Novém Městě pražském u kostela sv. Karla Boromejského (v současnosti sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici). Také se setkáme s pořízenými několika vysloužilých kněží žijících v tomto domě.

Testamenty duchovních, které byly pojaty do obou sond, jsou v podstatě dvojího druhu. Především se jedná o poslední vůle zapsané nebo diktované za splnění příslušných podmínek testátorem, na konci je jeho podpis a pečeť.⁹ Druhým typem závěti je záznam svědků, kteří byli přivoláni k umírajícímu, vyslechli jeho poslední pořízení, pořídili z toho písemný záznam a ten pak odeslali na konzistoř. Oba uvedené typy jsou potvrzeny svědky, většinou i vikářem, pod jehož působnost testátor patřil, a ratifikovány pražskou arcibiskupskou konzistoří.

Poslední pořízení příslušníků kléru samozřejmě primárně vypovídají o zámožnosti každého duchovního. Jsou v nich – stejně jako u závětí příslušníků jiných společenských vrstev – patrné velké rozdíly v majetnosti testátorů. I v našich sondách se setkáme se značnými několikatisícovými částkami, s nemovitostmi (ponejvíce šlo o louky a pole) a s velkým movitým majetkem, což vše odkazující rozděluje církvi i světským osobám. Ale také – a to častěji – narazíme i na vysloveně nemajetné kněze, ponejvíce faráře v chudších venkovských farnostech či na mladé kaplany, kteří obdarovávají jen nejbližší okolí. Případně penězi vůbec nedisponují a žádají, aby byl rozprodán jejich movitý majetek, z výtěžku se zaplatil pohřeb a případné dluhy, za zbytek peněz se většinou mají sloužit zádušní mše. Mezi těmito dvěma extrémními polohami se pak pohybuje majetková úroveň většiny testamentů, disponujících různými finančními obnosy, obligacemi, movitým zařízením fary, případně dobyt看, zemědělským náčiním a plodinami.

Pokud jde o rozdělování majetku v závětech kléru, lze zde vyčlenit tři základní oblasti, do nichž směřoval. Především se jednalo o výdaje spojené s pohřbem a následnou péčí o duši zesnulého. V nákladech na pohřeb byly peníze určené pro zaopatření těla, na rakev, zaplacení „služeb“ (zvoníci, ministranti, hrobník apod.). Pokud si kněz přál odpočívat v krytém nějakého blízkého kláštera, věnoval mu většinou určitou finanční sumu. Do výdajů spojených s úmrtím patří i peníze na taxu, jež se musela zaplatit konzistoři za confirmaci závěti. Dále testátoři často nechávali prostřednictvím poslední vůle zaplatit každému z kolegů duchovních, kteří se sjeli na pohřeb, malý obnos, většinou jeden zlatý. To lze snad chápat jako náhradu cestovních výdajů (setkáme se s označením „*titulo stipendii*“),¹⁰ ale tyto peníze také mohly být využity pro podporu duše zemřelého, pokud testátor každého obdarovaného duchovního zavázal, aby za jeho duši odsloužil jednu či více mší.¹¹ V převážné většině závětí, a to platí i pro méně majetné (někdy

⁹ Ve studovaných knihách jde samozřejmě o opisy testamentů zapsané u příležitosti jejich confirmace konzistoří. Podpis testátora i podpisy svědků jsou proto opsány písařem, na místě pečeti je pak obvyklý symbol se zkratkou L.S.

¹⁰ NA Praha, APA, B 23/8, f. 122v.

¹¹ Kupř. „*Lego pro honorabilibus Patribus confratribus ad corpus meum more catholico sepeliendum, convenientibus... cuilibet latum imperialem cum ordinaria candela, hac tamen conditione inclusa, ut quilibet eorum pro anima mea duo Sacrificia missae ad altare privilegatum, quam citissime fieri poterit, persolvat.*“ Tamtéž, f. 43r. Zmínka o co nejrychlejším sloužení mši u privilegovaného oltáře naznačuje, že testátor viděl v těchto

i zcela nemajetné) duchovní, se setkáváme se snahou vyjít u příležitosti pohřbu vstříc požadavkům na křesťanské milosrdenství, proto bývá mezi pohřebními náklady téměř pravidelně uváděna menší částka (vesměs do 10 zlatých) na almužny, jež se mají rozdat chudým. Někdy při tom bývá uvedeno, že se tyto obdarovaní mají modlit za testátorovu duši. V jedné závěti z roku 1765 je takový odkaz výstižně uveden slovy „*Quoniam vero eleemosyna a peccato liberat...*“.¹² Odkazy na podporu duše, o níž se v barokním katolicismu předpokládá, že velmi pravděpodobně skončí na určitý čas v očistci,¹³ mívají většinou podobu konkrétního obnosu, za který má být v určitém kostele sloužen přesně daný počet zádušních mší. Vedle toho byly zakládány také mešní fundace, které však již spíše patří do další oblasti odkazů.

Druhá skupina legátů směřovala k církvi a bývá označována „*ad pias causas*“. Pod tímto termínem se rozumí široká škála zbožných účelů. Patří mezi ně kupříkladu odkazy kostelům a kaplím. Faráři často obdarovávají farní kostel i filiální svatyně ve své farnosti buď se záměrem pořídit do nich konkrétní vybavení či je nechat opravit, nebo bez takového výslovného přání. Dále se v testamentech vyskytují různé odkazy klášterům (nejčastěji z okolí farnosti), náboženským bratrstvům, jež tvoří hlavní předmět zájmu této studie, a již zmíněné mešní fundace. Na ně se odkazovala určitá částka jako kapitál (v našich sondách se pohybuje od padesáti do několika tisíc zlatých), který byl uložen na pěti- až šestiprocentní úrok, z něhož se každoročně financovaly zádušní mše. Většinou sloužily nejen k podpoře duše testátora, ale často i duši jeho rodičů či dalších příbuzných. Jako další „*piae causae*“ figurují v závětech charitativní legáty, často určené místnímu špitálu, v testamentech ze 60. let 18. století je pak také občasným příjemcem peněz *domus pauperum*, čímž bývá míněn výše uvedený kněžský starobinec u sv. Karla Boromejského. Dále se setkáváme i s odkazy na podporu studia a vzdělávání kléru.

Poslední tematickou oblast tvoří ve studovaných testamentech odkazy nejrozličnějším osobám. Samozřejmě především rodinným příslušníkům a jiným příbuzným, dále hospodyně, případně dalšímu služebnictvu a v neposlední řadě také přátelům odkazujícího kněze z řad měšťanů, vrchnostenského úřednictva, světského i řeholního kléru. V menší míře zde nalézáme také odkazy šlechtě, která jako pozemková vrchnost byla většinou patronem farního kostela a s níž mnozí faráři udržovali přátelské styky. Dále bývá v testamentech kléru zastoupen, spíš vzácně, odkaz arcibiskupovi. V takových případech většinou nešlo o peníze, ale o drahocenné knihy či kultovní předměty (obrazy, sochy apod.), v případě šlechty i o zbraně.

* * *

Pokud jde o odkazy náboženským bratrstvům, v obou sondách bylo nalezeno celkem 56 závětí, v nichž figuroval odkaz jednomu nebo více bratrstvům (tabulka č. 1). To je 28 %, tedy více než čtvrtina testátorů v našich sondách myslela při posledním pořízení na náboženská bratrstva. Zajímavý je ovšem pohled na jednotlivé sondy. První sonda z přelomu 70. a 80. let 17. století obsahuje celkem 43 testamentů s odkazy bratrstvům, což je necelá polovina ze stovky studovaných závětí. Naproti tomu druhá sonda z počátku 60. let

pobožnostech – samozřejmě vedle množství dalších zádušních mší, které si svými odkazy a dary zajistil – nadějí na brzké vysvobození své duše z očistce.

¹² Tamtéž, f. 99v.

¹³ K tematice barokního pojetí očistce srov. vynikající rozbor v knize T. Malého, *Smrt a spása*, s. 107–181.

18. století ukazuje zcela jinou situaci: legáty bratrstvům zde má pouze 13 testamentů, tedy něco přes desetinu.

Tabulka č. 1 – Testamenty obou sond podle odkazů náboženským bratrstvům

	sonda 1	sonda 2	celkem	
			počet	procent
testamenty s bratrstvy	43	13	56	28
testamenty bez bratrstev	57	87	144	72
celkem	100	100	200	100

Při pokusu o vysvětlení rozdílu mezi sondami musíme samozřejmě počítat s možností, že již sama relativně malá velikost obou vzorků v sobě přináší nebezpečí určitého zkreslení. Je však otázka, zda by pouhé zkreslení dané nahodilostí výběru mohlo zapříčinit takový rozdíl mezi oběma sondami, jaký zde pozorujeme. Pokles počtu testamentů s odkazy bratrstvům je o to zajímavější, že první polovina 18. století byla pro náboženská bratrstva obdobím velkého rozkvětu, kdy se tato forma laické spirituality stala naprosto běžnou, a v 60. letech se na tom nic moc neměnilo. Možná však právě určité snížení exkluzivity konfraternit mohlo samo o sobě vést k menšímu počtu odkazů. Další příčinu úbytku legátů bratrstvům v kněžských testamentech ve druhé sondě můžeme hledat i ve skutečnosti, že takové odkazy bývají většinou součástí těch testamentů, které byly pečlivě připraveny a testátorem promyšleny – v případě testamentů, které byly zapsány „*post mortem*“ svědky ústního porčení, jsou odkazy bratrstvům mnohem vzácnější. A právě v knize testamentů kléru z 60. let 18. století je takových závětí zapsáno mnohem více než v knihách ze 70. a 80. let 17. století. Současně je také třeba vzít v potaz majetkové zázemí farního kléru. Je totiž zřejmé (a to platí i pro první sondu), že bratrstvům odkazovali především faráři, kteří disponovali větším majetkem a rozdělovali na zbožné účely více peněz. Počet testamentů se v průběhu let přirozeně zvyšoval s početním nárůstem farního kléru. Přitom se zdá, že závěti opravdu chudých duchovních byly do konzistoriálních knih zapisovány ve druhé polovině 18. století v mnohem větším množství než dříve. Tomu ostatně nasvědčuje i délka závětí – pro sondu č. 1 bylo třeba zpracovat sto závětí zapsaných na 217 foliích, zatímco o necelé století později již sto testamentů zabralo jen 133 listů. I když vezmeme v úvahu úspornější písmo v knize z 18. století, nevyhneme se konstatování, že většina tehdejších závětí byla kratších a vesměs i chudších.

Při úvahách nad rozdíly testamentů kléru v obou sondách je však třeba také sledovat, jaký byl charakter testamentů, které bratrstvům nic nedávaly. Patří sem především porčení skutečně nemajetných duchovních, kteří disponovali nepatrnou nebo žádnou finanční částkou a v podstatě neměli, co by odkázali. Takových případů však nebyla zdaleka většina, odhadem jde o třetinu, maximálně o polovinu z testamentů, které s bratrstvy nepočítaly. Pak je tu skupina posledních vůlí, jejichž autoři rozhodně nebyli nemajetní, ale potřebu dát majetek na zbožné účely uspokojili větší či menší fundací nebo větším finančním darem církevní instituci či svatyni. V takovém případě je možné, že drobné legáty bratrstvům již záměrně opominuli. Poslední část testamentů diecézního kléru, které nepamatovaly na bratrstva, tvoří porčení zámožných kněží, kteří při rozdělování pozůstalosti preferovali jednoznačně

širokou rodinu a okruh svých přátel a známých a „*piae causae*“ vyřídili většinou odkazem peněz na nějaké zádušní mše pro vlastní duši.

Je tedy zřejmé, že odkazy bratrstvům nelze mechanicky vázat na majetnost kněze. Ostatně konfraternitám se ani v jedné sondě neodkazovaly nějaké horentní sumy, což lze konstatovat při bližším pohledu na finanční částky, které jim duchovní připisovali. V obou sondách se v uvedených 56 testamentech nalézá celkem 152 odkazů bratrstvu.¹⁴ V pěti případech nejsou legáty finančně vyčísleny, protože se v nich nejednalo o peníze – jednou šlo o knihy, dvakrát o obrazy, jednou o pole a v jednom testamentu odkázal farář bratrstvu dobytče, „*bovem optimum*“. Zbývajících 147 odkazů je peněžních, nejmenší odkazy byly ve výši jednoho zlatého (celkem osmkrát), mezi největší pak patřilo 100 zlatých (dvakrát, z toho jednou jako mešní fundace). Bratrstvu v kladském Habelschwerdtu (dnes Bystrzyca Kłodzka v Polsku), který jako celé Kladsko spadal v 17. a 18. století pod správu pražské arcidiecéze, byla roku 1680 připsána jiná mešní fundace ve výši 100 tolarů.¹⁵

Do tabulky č. 2 a do grafu č. 1 byly zaneseny počty peněžních odkazů bratrstvům odstupňované v intervalech po 20 zlatých. Ukazuje se, že naprostá většina legátů (83,5 %) se pohybovala v rozmezí 1–20 zlatých. A dokonce (což v tabulce ani grafu není zachyceno) většina těchto odkazů nepřesáhla 10 zlatých (šlo o 107 legátů). Je tedy patrné, že až na výjimky se bratrstvům neodkazovaly velké částky. Zahrnout bratrstvo nebo více bratrstev do závěti nemuselo být primárně finanční záležitostí, ale spíše šlo o to, zda si testátor na konfraternity, se kterými měl kdy co do činění, vůbec vzpomněl, a zda je považoval za natolik významnou součást svého života, aby jim něco věnoval.¹⁶ I v našich sondách se projevuje skutečnost, že faráři, kterým stálo za to něco bratrstvům odkázat, se stále cítili být jejich členy, občas to i v testamentu uváděli.¹⁷ Současně si někteří z nich také výslovně přáli, aby jejich duše užívala alespoň něco z posmrtné podpory v podobě modliteb a zádušních mší, kterou členství v bratrstvech poskytovalo a jež byla pro barokního katolíka velmi důležitá.¹⁸

¹⁴ V průměru tedy připadají na jeden testament necelé tři odkazy bratrstvům. Reálné počty jsou zajímavější: 23 testamentů (tedy 41 % z celkového počtu 56 závětí odkazujících bratrstvům) obsahuje odkaz jen jedné konfraternitě. Po dvou bratrstvům je odkazováno v devíti závětích, třem také v devíti, čtyřem a pěti bratrstvům věnovalo odkaz vždy pět duchovních, šest konfraternit je uvedeno ve dvou závětích a největšímu počtu (sedmi, osmi a deseti bratrstvům) odkazuje vždy pouze jeden testátor.

¹⁵ NA Praha, APA B 22/13, 84v. Další dvě fundace, které se ve spojitosti s bratrstvy ve studovaných testamentech také vyskytují, do sumářů nezapočítávám, protože jde o mešní fundace určené jednou oltáří a jednou kostelu, které sice bratrstvům sloužily, ale konfraternity v závětích výslovně jmenovány nejsou. V prvním případě šlo o fundaci 100 zlatých kostelu sv. Jana Nepomuckého na Skalce na Novém Městě pražském, což byla v 18. století svatyně nejvýznamnějšího pražského bratrstva; založil ji jako vlastní zádušní fundaci v závěti kaplan tohoto kostela – viz NA Praha, APA B 23/8, f. 88r. Druhá fundace ve výjimečně výši 1000 zlatých byla určena malostránským karmelitánům a zádušní mše se měly sloužit u oltáře škapulířového bratrstva, jehož byl testátor členem a kterému také odkázal sumu 50 zlatých – viz NA Praha, APA B 22/13, f. 77r–v. Zřejmě omylem však testament uvádí kostel sv. Josefa, náležející karmelitánkám, škapulířové bratrstvo se však nalézalo v mužském klášterním chrámu u Panny Marie Vítězné.

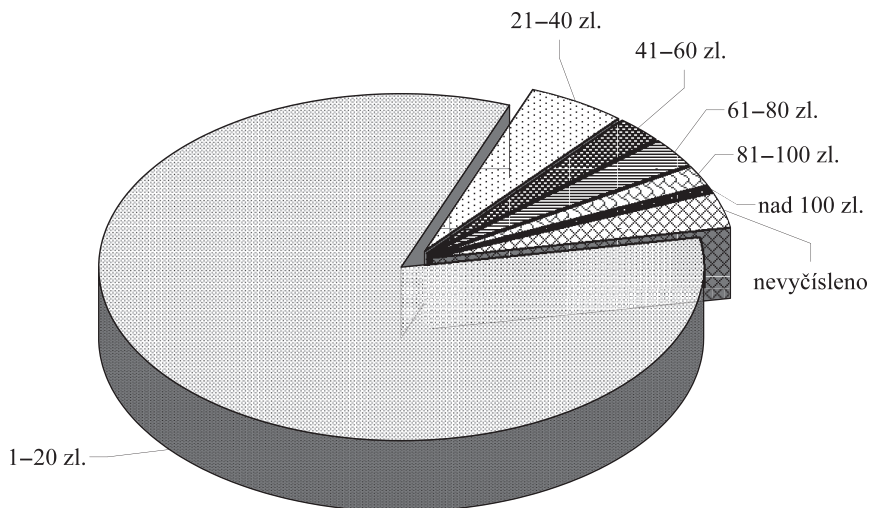
¹⁶ Pod tímto zřetelem by bylo možné výše uvedený úbytek odkazů bratrstvům v 60. letech 18. století chápat jako důsledek obrovského nárůstu konfraternit, kvůli němuž již členství v nich nemuselo být považováno za tak významnou záležitost, jak tomu bylo o sto let dříve.

¹⁷ Na příklad: „*Congregationi B. V. M. ... ubi sodalis B. Virginis factus sum...*“ – NA Praha, APA, B 22/13, f. 47v; „*Congregationibus quibus inscriptus fueram...*“ – NA Praha, APA, B 22/14, f. 121v; „*Congregationi ... cui incorporatus sum*“ – NA Praha, APA, B 23/8, f. 94v.

¹⁸ „*Tě celé naděje, že pan Pater praeses kázati velebné congregati o to se vynasnaží, aby co nedřívěji (!) po smrti mé jedna mše svatá zpívaná v přítomnosti pántův sodalův za mě sloužena byla.*“ – NA Praha, APA, B 22/14, f. 136r; „*Recordentur frequentius in Sacris suis animae meae.*“ – Tamtéž, f. 145v. Testátor ovšem nemusel vždy být členem bratrstva, jak alespoň naznačuje zápis u odkazu tří zlatých: „*Venerabili congregationi..., ut pro anima mea officium, tanquam pro sodali suo, dicant et Sacrum legant.*“ – Tamtéž, s. 37r. O podpoře duší

Tabulka č. 2 – Peněžní částky odkazované bratrstvům v testamentech

suma (zlaté)	počet odkazů	procent
1–20	127	83,5
21–40	8	5,3
41–60	4	2,6
61–80	4	2,6
81–100	3	2
nad 100	1	0,7
nevyčísleno	5	3,3
celkem	152	100

Graf č. 1 – Peněžní částky odkazované bratrstvům v testamentech

Sondy do testamentů kléru nám však mohou prozradit ještě jeden zajímavý detail, pokud blíže pohlédneme na určení oněch 152 odkazů bratrstvům v 56 testamentech. Z tabulky č. 3 vyplývá, že větší část odkazů směřovala k jezuitským mariánským družinám. To je dobře vysvětlitelné dvěma důvody. Především tím, že latinské mariánské družiny byly určeny studentům jezuitských gymnázií i seminářů, takže většina intelektuálů v pobělohorské době nějakou takovou kongregací prošla. Duchovní do nich tedy vstupovali během studií, a jak je patrné, někteří se za jejich členy považovali po celý život. O tomto studijním východisku

členů bratrstev v jejich očistcovém údělu pojednává Jiří MIKULEC, *Náboženská bratrstva – institucionalizovaná zbožnost i smrt*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 163–186.

členství v družině zřetelně vypovídá zápis v jedné závěti, jejíž autor odkázal jeden zlatý „*ad congregationem Clattoviae, ubi initia studiorum meorum jeci*“.¹⁹

Tabulka č. 3 – Počty odkazů bratrstvům v testamentech

odkazy	sonda 1		sonda 2		celkem	
	počet	procent	počet	procent	počet	procent
jezuitským kongregacím	76	63	15	47	92	61
ostatním bratrstvům	44	37	17	53	60	39
celkem	120	100	32	100	152	100

Druhá příčina velkého množství legátů jezuitským kongregacím vyplývá z postavení těchto společenství v katolické společnosti, kde představovala skutečně elitní bratrstva.²⁰ Jejich členy nebyli jen zmínění studenti jezuitských škol (v případech latinských družin) a měšťané (u českých a německých sodalit), ale zejména do latinských kongregací se zapisovala jak šlechta, tak i klérus ze širokého okolí. To do jisté míry vysvětluje, proč někteří duchovní odkazovali většímu množství těchto družin, někdy i třem až pěti. Z jezuitských kongregací se v našich sondách objevují především družiny v Praze (nejvíce traktovaná je sodalita v konviktu u sv. Bartoloměje na Starém Městě, po ní i tzv. „větší“ latinská družina Zvěstování Panny Marie v Klementinu, setkáme se však také s novoměstskou a malostranskou latinskou družinou, stejně jako s vlašskou sodalitou), dále se ve studovaných testamentech vyskytují družiny ve většině sídel jezuitských kolejí v Čechách (v Jindřichově Hradci, Klatovech, Kutné Hoře, Hradci Králové, Jičíně, Chomutově, Litoměřicích) i u kolejí v dalších zemích České koruny (v Telči, Jihlavě, Kladsku a v Nise). Z družin v jiných provinciích Tovaryšstva jsou v testamentech odkazy do Vídně a Prešpurku.

Celkově je zřejmé, že kněží ve svých závětech vzpomněli na bratrstva, jejichž byli členy, ale která u nich současně vzbuzovala na sklonku života určité sympatie. V této souvislosti je zajímavé, že se setkáme s případy, kdy farář neodkázal nic bratrstvu, které prokazatelně působilo v jeho kostele a s nejvyšší pravděpodobností je i sám vedl. To je patrné hlavně v té skupině testamentů, kde se bratrstvům neodkazuje nic.²¹ Ale i u farářů, kteří konfraternitám

¹⁹ NA Praha, APA, B 23/8, f. 44r.

²⁰ K mariánským družinám viz Josef MILLER, *Die Marianischen Kongregationen im 16. und 17. Jahrhundert. Ihr Wesen und ihr marianischer Charakter*, in: *Zeitschrift für katholische Theologie* 58, 1934, s. 83–10; Josef VASICA, *Počátky mariánských družin*, in: *České literární baroko*. Praha 1938, s. 151–160; Karel BERÁNEK, *Pamětní kniha kongregace P. Marie v koleji sv. Klimenta (1574–1621)*, in: Zdenka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 129–139; Zdeněk ORLITA, „*Non multi, sed boni*“. *Mariánské sodality při jezuitské koleji sv. Jiří v Opavě v 17. a 18. století a vývoj v ostatních částech olomoucké diecéze*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29. – 30. 4. 2004). Pardubice 2005, s. 103–140; Týž, „*Tělo tvrdě chowey*“. *Flagelace a její praxe v jezuitských sodalitách olomoucké diecéze v 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 2006, č. 75–76, s. 134–144; Týž, *Postní a velikonoční období v praxi olomouckých jezuitských sodalit v druhé polovině 17. století*, *Časopis Matice moravské* 125, 2006, č. 1, s. 53–76.

²¹ Duchovních, kteří bratrstvům vůbec neodkazovali, a opomněli tak svou vlastní konfraternitu, bylo poměrně dost, samozřejmě převažují ve druhé sondě. Pro ilustraci uvádím z každé sondy dva příklady takových závětí (křestní jména duchovních zapisují v jazyce testamentu). Sonda č. 1: Most, bratrstvo Nejsvětějšího Těla Páně a Nanebevzetí Panny Marie (zal. 1411, v pobělohorské době existovalo 1620–1783), testátor Martinus Georgius Bardt 1679 (NA Praha, APA, B 22/14, f. 128r–130v); Litomyšl, literátský kůr (předbělohorský, zrušen 1783), testátor Jacobus Franciscus Fortelides 1679 (tamtéž, f. 46v–47v). Sonda č. 2: Lesná (Schönwald), bratrstvo Ježíše, Marie, Josefa (1714–1783), testátor Andreas Klupp 1763 (NA Praha, APA, B 23/8, f. 29r–v);

odkazují, můžeme narazit na případy, že testátor něco odkáže jezuitské družině a opomene bratrstvo ve svém působišti.²² Vysvětlení by samozřejmě mohlo přinést detailní poznání osobnosti daného duchovního a jeho poměru ke konfraternitě v jeho farnosti, to však je jednak náročné na dochovanost pramenů a jednak přesahuje možnosti této studie. My se můžeme omezit pouze na konstatování, že i takové případy svědčí především o významu jezuitských mariánských družin pro život barokního kléru. Pro úplnost je však třeba dodat, že tyto případy jsou v našich dvou sondách ojedinělé. Převážná většina kněží, pokud už bratrstvům odkazovali, myslela i na „svá“ společenství.

Bratrstev, která nebyla mariánskými družinami a která se v testamentech objevují, byla široká škála a příliš se ve studovaných závětech neopakují. Je to logické již vzhledem k tomu, že zatímco jezuitských družin se při kolejiích a rezidencích na území Českého království nacházelo v pobělohorské době celkem 37,²³ ostatních bratrstev zde bylo mnohonásobně více.²⁴ Přesto však nalézáme některé duplicity – dvakrát je kupř. v testamentech z 80. let 17. století uvedena kongregace piaristů v Litomyšli, dvakrát se také setkáme s odkazem významnému bratrstvu sv. Barbory u filiálního kostela v Milči, které patřilo do farnosti Nepomuk. Dokonce třikrát směřoval odkaz škapulířovému bratrstvu u malostranských karmelitánů. Ojedinělé jsou potom legáty různým konfraternitám po Čechách, namátkou můžeme jmenovat růžencová bratrstva v Bílině, v Blovicích, v Nové Bystřici a v Praze na Malé Straně, nebo strakonické bratrstvo Panny Marie Vítězné, studentskou družinu Neposkvrněného početí Panny Marie v broumovském klášteře, případně společenství zasvěcené sv. Norbertovi a Janu Nepomuckému v městečku Senožaty (u Želivi). Testamenty zachycují dokonce i několik literátských kůrů (v Turnově, Kostelci nad Labem a v Počátkách).

Z tabulky č. 3 je patrné, že v sondě ze 60. let 18. století jsou jezuitské družiny lehce v menšině, ale i tak tam tvoří téměř polovinu fundací. Hlavním důvodem tohoto malého „převisu“ bratrstev nad kongregacemi byl nejspíš obrovský nárůst zbožných bratrstev, k němuž došlo během 18. století. Odkazující kněží v 60. letech 18. století měli mnohem více možností být členy nejrůznějších bratrstev než jejich předchůdci o necelých sto let dříve. Zatímco mnoho farářů v 17. století nemělo ve své farnosti dosud žádné bratrstvo, jejich nástupci zachycení ve druhé sondě již často ano. O to zajímavější je skutečnost, že většina z nich veškerá bratrstva (ať již své vlastní nebo ta, k nimž je vázala třeba studijní minulost) ve svých závětech jednoduše opomínula.

Z hlediska zájmu o členství v konfraternitách v 18. století se do naší druhé sondy promítá skutečnost, že na počátku 18. století vstoupil mezi elitní náboženská bratrstva v Čechách nový fenomén. Roku 1706 vydal papež Kliment XI. odpustkové privilegium mariánskému bratrstvu, které se současně obracelo k tehdy již módnímu, byť ještě nekanonizovanému

Staré Sedliště (Alt-Zedlitz), bratrstvo P. Marie Bolestné (1715–1783), testátor Josephus Maatz 1765 (tamtéž, f. 117r–118v).

²² Kupř. Havlíčkův Brod, literátský kůr (1649–1783), testátor Matthaues Schima 1680, také odkazy dvěma jezuitským kongregacím (NA Praha, APA, B 22/14, f. 104r–106r); České Budějovice, literátský kůr transformovaný v řádné barokní bratrstvo Božího Těla (1637–1783), testátor Laurentius Benedictus Durban 1681, tři odkazy jezuitským kongregacím (tamtéž, f. 124v–125v); Sobotka, literátský kůr (1626–1783), testátor Jiří Řehoř Lev 1681, odkazy třem jezuitským kongregacím (tamtéž, f. 133v–141r); Rokycany, bratrstvo Panny Marie Sněžné (1693–1783), testátor Sebastianus Tomadl 1763, odkazy dvěma jezuitským družinám a pražskému mariánsko-nepomucenskému bratrstvu (NA Praha, APA, B 23/8, 50v–52r).

²³ Jiří MIKULEC, *Jezuitská bratrstva v Chomutově*, in: Petr Rak (ed.), *Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252–2002)*, Chomutov 2003, s. 102–114, tabulka na s. 111.

²⁴ Celkový počet náboženských bratrstev se pochopitelně měnil v čase, celkově v současnosti evidují pro České království téměř 900 společenství existujících zde mezi léty 1620–1783.

světci Janu Nepomuckému, jehož kult mělo šířit. Označovalo se jako *Confoederatio sub patrocinio fidelissimae Beatissimae Mariae Virginis ad ampliandum honorem s. Joannis Nepomuceni* a sídlilo v dřevěné kapli na novoměstské zahradě či vinici písaře královského berního úřadu Kristiána Floriána Högera z Högersteinu. Po Nepomukově kanonizaci si tato konfraternita vystavěla ve 30. letech 18. století kostel sv. Jana Nepomuckého na Skalce, jehož architektem byl Kilián Ignác Dientzenhofer.²⁵ Již z tohoto finančně nesmírně náročného počínu je zřejmé, o jak majetné a prestižní bratrstvo šlo.

O tom, že jako luxusní konfraternita bylo novoměstské společenství na Skalce od svého vzniku záměrně konstruováno, svědčí již první stránky jedné z jeho matrik. V roce 1707 se sem jako první zapsal císař a král Josef I., po něm řada dalších příslušníků a příslušnic habsburské dynastie a mnoho významných dvořanů. Bratrstvo také sdružovalo příslušníky společenských elit Českého království – aristokraty, preláty katolické církve, intelektuály pražských měst.²⁶ Vzbuzovalo zájem u široké veřejnosti svým prestižním charakterem, který se v dalších desetiletích po jeho vzniku násobil v důsledku všeobecné obliby nepomucenského kultu. Přitahovalo tedy další zájemce o členství, z nichž mnozí již nebyli tak významní a vysoce postavení. V naší sondě č. 2 jsme našli odkazy tomuto bratrstvu v pěti testamentech. V absolutních číslech to sice není mnoho, ale vzhledem k celkovému počtu 13 duchovních, kteří odkazovali bratrstvům, je tento počet významný. Ukazuje, že více než třetina z těchto testátorů byla nejspíše jeho členy. Jiný tak výrazný zájem o nejezuitskou konfraternitu v provedených sondách nenajdeme. Významné a elitní pražské společenství ze 17. století, které se snad svou prestiží a postavením mezi konfraternitami v Čechách trochu přibližovalo významu této mariánsko-nepomucenské konfederace, existovalo pod titulem Narození Panny Marie za šťastnou smrt u kostela sv. Benedikta a Norberta na Starém Městě pražském.²⁷ Z hlediska našich sond ovšem zůstává za bratrstvem u kostela sv. Jana Nepomuckého na Skalce značně pozadu, vyskytuje se v nich jen jednou.

* * *

Výsledky zkoumání testamentů farního kléru v pražské arcidiecézi v 17. a 18. století na základě našich dvou sond je třeba brát jako předběžný náhled do složité problematiky. Tezí, že ve druhé polovině 18. století klesají mezi sekulárním duchovenstvem pražské arcidiecéze odkazy náboženským bratrstvům, by bylo vhodné ověřit na větším množství pramenů. Pokud se potvrdí, pak při hledání důvodů tohoto jevu bude třeba vzít v úvahu širší souvislosti náboženského a společenského života. Vedle již zmíněné „inflation“ prestiže bratrstev v důsledku jejich masového rozšíření musíme také počítat s nástupem osvícenského katolicismu. Skutečnost, že v paměti kléru při tvorbě závětí převažují jezuitské družiny spojené se studiem, případně s dalším náboženským a společenským životem kněze, lze na základě dvou provedených sond považovat za prokázanou. Silný nepoměr mezi relativně malým množstvím jezuitských družin v rámci bratrstev v Čechách a jejich značným zastoupením v paměti kléru vypovídá o významu tohoto druhu bratrstev a implicitně poukazuje na zcela výjimečné postavení, které Tovaryšstvo Ježíšovo zaujímal ve společenském i náboženském životě katolické společnosti 17. a 18. století.

²⁵ Milada VILÍMKOVÁ, *Stavitelé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*, Praha 1986, s. 148–150.

²⁶ Matrika je uložena v NA Praha, České gubernium – Komise pro likvidaci náboženských bratrstev (NB), rkp. 3404, kniha č. 1.

²⁷ K němu srov. J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 85–91.

Das Gedächtnis des Pfarrklerus. Barocke Konfraternitäten in den Testamenten der Priesterschaft

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie geht der Frage nach, welche Stelle religiöse Bruderschaften im 17. und 18. Jahrhundert im Bewusstsein der Angehörigen des Pfarrklerus bei der Abfassung ihrer Testamente einnahmen. Dieses Thema ist deshalb von Bedeutung, weil Laienbruderschaften im katholischen Milieu Böhmens einen bedeutenden Teil des religiösen Lebens ausmachten und weltliche Priester oft an ihrer Spitze standen. Die Untersuchung erfolgt durch zwei Sonden in Testamentsbücher der Prager Diözese. Die erste Sonde umfasst 100 Testamente, die das Konsistorium in den Jahren 1671–1681 bestätigt hatte, die zweite Sonde betrifft 100 Testamente, die in den Jahren 1763–1766 bestätigt wurden.

Einleitend wird der Inhalt der Testamente kurz charakterisiert, und zwar entsprechend ihrer Einteilung in drei Hauptbereiche: Mittel zur Sicherung von Bestattung und Totenmesse, Nachlässe für Individuen und Nachlässe für „*piae causae*“, also fromme Zwecke, wozu auch Nachlässe für religiöse Bruderschaften gehörten.

Die vorgenommenen Sonden ergeben Folgendes:

1. Zwischen beiden Sonden besteht in der Anzahl der Bruderschaften ein Unterschied. In der Sonde aus dem 17. Jahrhundert enthalten 43 % der Testamente eine Hinterlassenschaft für Bruderschaften, im darauffolgenden Jahrhundert sind es nur 13 %. Eine Erklärung dafür wird unter anderem auch in der massiven Zunahme der Bruderschaften gesucht (zu verzeichnen in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts), was einen Verlust ihres Status als einer elitären Gemeinschaft zur Folge hatte, den sie im 17. Jahrhundert besaßen.
2. Hinsichtlich des Umfangs der Hinterlassenschaften an die Bruderschaften zeigt es sich, dass die Mehrzahl der Nachlässe (83,5 %) aus kleinen Beiträgen bis zu 20 Gulden bestand. Die Mehrzahl der Nachlasser wollte mit ihrem Vermächtnis eher an ihre Mitgliedschaft in der Bruderschaft erinnern, als diese in größerem Ausmaße zu beschenken.
3. Unter den Bruderschaften, denen vom Pfarrklerus etwas vermacht wurde, überwiegen die Marianischen Kongregationen, die an den Jesuitenkollegs bestanden. In sie traten Pfarrer noch während ihres Studiums ein, und einige verstanden sich ihr ganzes Leben lang als ihre Mitglieder. Doch konnten sie auch später Mitglied werden, denn diese Kongregationen waren Prestigegemeinschaften und nahmen Geistliche aus der weiteren Umgebung ihres Wirkungskreises auf. Dies zeugt von der Ausnahmestellung, die der Jesuitenorden im gesellschaftlichen und religiösen Leben Böhmens im 17. und 18. Jahrhundert innehatte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter